

SUVREMENI ČOVJEK I KRIZA VREDNOTA

Ivan KOPREK, Zagreb

Činjenica je da čovjek današnjice sebe više ne promatra u sklopu stalnih vrednota ili na pozadini stvarnosti koja je veća od njega. On ne proživljava samo, kako to filozofi kažu, krizu metafizike, proživljava krizu vrednota i dobra. »Temeljne vrednote« u svojoj osnovi doživljavaju »kolaps« ili »promjenu«. Autor utvrđuje da je danas primijećeno segmentiranje i miksiranje vrednota kako u suvremenom društvu tako i na području religioznosti. Činjenica je da je u današnje vrijeme prepoznatljiva beztemeljna, plutajuća ili mlaka religioznost, religioznost rezervirana za posebna vremena, prije svega u novim religioznim pokretima ili u okviru ideja koje jednostavno nazivamo sekularizam. Na toj pozadini autor prepoznaje odjeke krize i promjene vrednota i u Crkvi. Ne ulazeći u svu tu složenu problematiku autor kao lijek krizi vrednota ističe povratak unutrašnjoj, duhovnoj obnovi kulture i samoga čovjeka.

Gljučne riječi: vrednote, temeljne vrednote, kriza vrednota, promjene vrednota, religija, sekularizam, kultura, Crkva.

1. Suvremeni čovjek pred određenjem vrednota

Čovjek je u svijetu i svijet za čovjeka u bolnoj stvarnosti postajanja. U nama i oko nas postoje i skrivaju se veličanstvene, uzvišene ali i opasne mogućnosti. Činjenica je da ondje gdje nema čovjeka stvari nisu ni dobre ni loše, ni lijepe ni ružne, ni savršene ni nesavršene. One samo jesu i ništa više. Kao razumno biće čovjek ima sposobnost da u njima otkrije svrhe, da spozna njihovu nutarnju strukturu, da ih razumije, uspoređuje i vrednuje. Konceptualni most između njegovog razumijevanja, uspoređivanja, želja, potreba i njegovih aktivnosti je *evaluativno* ponašanje koje bi trebalo držati određeni red. Tako iza vrednota kao osnovnih smjernica reda stoje pitanja: što je ispravno, što se smije a što ne smije, koji je smisao života, postoji li nešto za što se isplati živjeti, što je vrijedno zalaganja?

Činjenica je da čovjek današnjice sebe više ne promatra u sklopu stalnih vrednota ili na pozadini stvarnosti koja je veća od njega. Ne proživljavamo samo, kako to filozofi kažu, krizu metafizike, proživljavamo krizu vrednota i dobra.

U današnjem društvu rizika¹ prednost imaju doživljaji. Stvarnost se pretvara u sklop igre i zabave. Živimo u okruženju banalnog nihilizma koji u svojim rezulta-

¹ Usp. U. BECK, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt 1986.

tima nije banalan. Utopijskog zanesenjaka, prema izvodima američkog filozofa liberalizma R. Rortya, danas je zamijenio nezasićen potrošač, čovjek nomad, beskućnik, prognanik, trkač po rubovima sadržajne praznine, potrebnik ispunjenja snova svoje trajne mobilnosti. Automobil je simbol te »kinetičke realnosti« vremenom u kojem živimo.²

Mobilnost slobodnog ili poslovnog života obilježena je tehničkim dostignućima. Telekomunikacija i elektronski mediji idejno su umrežili cijeli svijet nudeći divergentne slike, informacije, stilove života i elemente svjetonazora.

Globalizacija s jedne strane a s druge strane »patchwork« (zakrpa) svijest označuju naš kvalitetno novi položaj.³ Ugasila su se kućna ognjišta. Opća mobilnost naglo je poremetila ljudske odnose, počevši od obiteljskih – gdje gotovo i nema zajedništva u klasičnom smislu riječi, dakle, čvrste i stabilne zajednice pa sve do odnosa s drugima, čak i s prirodom. Najgledaniji TV programi za tinejdžere prema anketi »The Economist«⁴ roditelje prikazuju kao emocionalno nestabilne, neobrazovane, ovisne o alkoholu – promašene egzistencije. Dezorijentirani i demotivirani mnogi su mladi ulovljeni u svejednost banaliteta, snalaze se u osobnoj i društvenoj nekulturi bezobzirnosti i grabeža.⁵ Mnogi se prepuštaju egzistenciji leptira i lete od cvijeta do cvijeta, skakuću od otočića do otočića, eksperimentiraju s ovim ili onim. Podlažu se logici: želiš li vrijediti, moraš nešto imati – imaš li nešto tek onda si netko! Mnogi su u toj situaciji razapeti nad ponorom, dezorijentirani, demotivirani, umorni.

Gubeći svijest čovjek današnjice gubi i savjest. Došla su loša vremena za dobro. Popucali su i rasprsi se obzori smisla. Smisao se više ne pronalazi. A ako ga se ne pronalazi on se više i ne traži. Poljuljana mjerila vrednovanja o kojima je u eri subjektivističko-relativističkih shvaćanja teško govoriti, najsnažnije se osjećaju u društveno-etičkom životu. Ljestvica vrednovanja poprima svoje dimenzije kakve u određenom času kome trebaju. Takva relativizirana etika izaziva dugi niz pomutnji i nesporazuma od politike do genetike.⁶

Živimo u oportunističkom konformizmu, cinizmu, zloporabi slobode. Pluralizam divergentnih stavova i načina ponašanja povećava nedostatak kredibiliteta i privrženosti tradicionalnim vrednotama i institucijama.

² Usp. P. SLOTERDIJK, *Eurotaoismus*, Frankfurt 1989., 27.

³ Usp. H. RENÖCKL, T. HALIK (Hrsg.), *Katholische Identität in multikultureller Lage?*, Bonn 1996.

⁴ Usp. »The Economist« od 28. ožujka 1992. godine.

⁵ Usp. J. RATZINGER, *Abbruch und Aufbruch. Die Antwort des Glaubens auf die Krise der Werte*, München 1988.

⁶ Usp. O. HÖFFE, *Ethik und Politik. Grundmodelle und probleme der praktischen Philosophie*, Frankfurt 1979.; Ph. SCHMITZ, *Wohin treibt die Politik? Über die Notwendigkeit von Ethik*, Freiburg 1993.

Suvremeno društvo radi pluraliziranja životnih područja smjera na to da čovjeka promatra kao konglomerat različitih funkcija i uloga. Dijahroni i sinhroni identitet osobe gubi se pritom sve više i više iz obzora.⁷

Sablant individualizma kruži Europom.⁸ Ako smo se prije tridesetak godina zagrijavali za ideje studentskih pokreta, ili prije nekoliko godina za ideju ekološkog pokreta, danas je pozornost čovjeka na Zapadu usmjerena samo na tečajne liste. Individualizam ostavlja otuđenog pojedinca nesposobnog i nesklonog da podnese ikoju ozbiljniju žrtvu za zajedničke ideale.

Čovjek je našega podneblja, još za prošlog režima, odbacio trajne duhovne vrednote i vezao je svoj uspjeh isključivo na materijalno. Kriterij vrednovanja u svijesti našega čovjeka prebacio se na stranu posjeda i standarda. Ugasle su sve socijalnomoralne vrednote.⁹ Od visokih ideala čovjek se našega prostora sve više povlači u privatnost. U takvoj situaciji nestaje smisao za žrtvu. Žrtvovanje za zajedničku stvar, za domovinu imali su u nas još donedavno kakvo-takvo značenje. No, kakvo značenje i smisao ima umiranje od raka? Što je s ljudskim dostojanstvom i pravima?

Živimo u vremenu u kojem je iskrivljen govor o tzv. »temeljnim vrednotama« prije svega govor o dostojanstvu ljudske osobe. Dva od tri Šveđana misle da su ljudi i životinje jednakovrijedni, da im pripada isto dostojanstvo.¹⁰ »Temeljne vrednote« u svojoj osnovi proživljavaju »pomračenje«,¹¹ »kolaps«. ¹² Tu je početak i kraj krize čovjeka i čovječanstva.¹³

Vizija otvorenoga društva i liberalne demokracije, kako nam je servira Zapad, i u nas se utvrđuje na politici bez istine. Pilat je emblematska figura relativističke i proceduralne (bezsadržajne) demokracije koja se ne oslanja na vrijednost i istinu nego na proceduru i odluku većine.¹⁴

⁷ Usp. Ch. TAYLOR, *Sources of the self: The making of the modern identity*, Cambridge Mass. 1989.

⁸ Usp. R. HEEGER, »Die individualisierende Gesellschaft. Veränderte Wertorientierung in Europa«, u: K. GOLSER, R. HEEGER (Hrsg.), *Moralerziehung im neuen Europa*, Brixen 1996., 13.

⁹ Usp. H. MEULEMANN, *Werte und Wertewandel. Zur Identität einer geteilten und wieder vereinten Nation*, Weinheim 1996.; usp. također Th. GENSICKE, »Die Werte der Deutschen im Jahre 1996«, u: *Zeitschrift zur politischen Bildung* 4–96, 77–86.

¹⁰ Usp. »Die Presse« od 16.1.1989. godine.

¹¹ Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae*, 10.

¹² Usp. P. CORBETT, »The collapse of values«, u: *Ideologies*, London 1965., 73.

¹³ Usp. A. MacINTYRE, *After virtue. A study in moral theory*, Notre Dame 1981.

¹⁴ H. Klesen misli da je Pilat u slučaju Isusa bio istinski demokrat – budući da nije znao što je pravedno prepustio je odluku većini.

Nad opisanim se činjenicama (kao pukotinama pred kojima stoji čovjek i čitavo čovječanstvo) otvaraju pitanja: što je danas važno a što nevažno? Koje vrednote, modeli ili norme mogu »držati vodu« danas i u budućnosti?

1.1 Kriza određenja vrednote

Polog je klasične metafizike istina da su sva bića povijesna, nesavršena, nedovršena i nepotpuna, ali i da je svako biće vrijedno poštovanja i radi toga vrednota. Za metafiziku je vrijednost ono zbog čega biće naprosto *jest*.¹⁵

Čovjek kao razumno i slobodno biće prihvaća vrednote na različitim razinama: biološkoj, psihološkoj, intelektualnoj i duhovnoj razini. Vrednota kao nešto poželjno izaziva biranje i potiče djelovanje.¹⁶ U običnom govoru pojam je vrednote sredstvo oznake između subjekta i nekoga stanja stvari u pozitivnom ili negativnom predikatu: ovo je vrijedno ili ovo je nevrijedno. Primarna je kategorija vrijednosne orijentacije sadržana u vrijednosnom paru: dobro–loše.¹⁷ U tom nam smislu vrednote omogućuju relativno brz i siguran izbor.

Sa svakom odlukom koju činimo, sa svakim djelovanjem koje izvršavamo povezano je neko vrednovanje.¹⁸ Ukoliko nečemu dajemo prednost možemo spoznati što cijenimo i što nam se čini važnim. Pa i ondje gdje stojimo pred izborom između dva zla, manje nam se zlo pokazuje kao veća vrednota.

U normalnom slučaju nitko ne bi ponudio kraljevstvo za konja ako u igri nije, kao što je bio slučaj s kraljem Richardom III., viša vrednota – vrednota vlastitoga života za čije se očuvanje žrtvuje sav posjed.

Vrijednost stvari (konja) nije po sebi i za svagda nego se mjeri prema situaciji i prema potrebama. Vrednota je činjenica da nam je neko biće korisno, ugodno, da nas raduje, da ga možemo iskoristiti za zadovoljenje naše potrebe, podupiranje našeg života, da ga čini lakšim i bogatijim.¹⁹

Vrednote, dakle, ukazuju na modalitete čovjekovog selektivnog odnošenja prema potrebama. Na tragu humanističke psihologije A. H. Maslowa²⁰ potrebe

¹⁵ Usp. B. MONDIN, *I valori fondamentali. Definizione e classificazione dei valori*, Roma 1985., 27 i sl.

¹⁶ Usp. C. KLUCKHOHN, »Values and value-orientation in the theory of action«, u: T. Parsons (ed.), *Toward a general theory of action*, New York 1951.; 283.

¹⁷ Usp. W. K. FRANKENA, »Value judgements«, u: P. EDWARDS (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. VII, New York–London 1972., 229.

¹⁸ G. COLEMAN, »Values«, u: J. A. DWYER, E. L. MONTGOMERY (ed.), *The New Directory of Catholic Social Thought*, Collegeville 1994., 961.

¹⁹ Usp. R. GUARDINI, *Ethik*, Mainz–Paderborn 1993., 16.

²⁰ Usp. A. H. MASLOW, *Motivation and personality*, New York 1970., 2. izdanje.

moгу biti subjektivni osjećaj ili objektivni nedostatak.²¹ Biološke i fiziološke potrebe, te potreba za sigurnošću smještene su u *biti* motiva nedostatka, dok su ostale potrebe u *biti* motiva rasta. U tom se sklopu govori i o tzv. »temeljnim potrebama« na čijem je vrhu ideja *samoostvarenja*.²² Čovjek, naime, doživljava vrednotu samo onda kada je njegova aktivnost, djelovanje prožeto zadovoljstvom, kada vidi smisao, kada se osjeća dobro.

Postoje li vrijednosti po sebi? Nisu li vrednote samo fetiši? Treba li razlikovati vrijednosti od kreposti (temeljnih držanja) i dobra (život, zdravlje...)? Teško je u kratkom prikazu razotkriti značenje pojma vrijednost i znanstveno ga odrediti. P. Tillich se zapravo i pita je li uopće moguća znanost o vrednotama?²³ Ima li za nas nešto vrijednost jer mi to cijenimo ili nešto cijenimo jer ima vrijednost?

Svjesno tumačenje važnosti vrednota nalazimo tek u moderno doba pod imenom *aksiologija*. Aristotel, kao predstavnik klasične filozofske misli, nikada nije upotrijebio riječ *vrednota* (*aksia*) u današnjem smislu riječi. On govori o uporabi i zamjeni stvari.²⁴ Filozofija za njega nije vrijedna nego korisna ili nekorisna.²⁵

Kada je njemački filozof R. H. Lotze, sredinom prošloga stoljeća, uveo pojam vrijednosti u filozofiju, možda nije ni slutio da će upravo ta činjenica, posebice u drugoj polovici 20. stoljeća, napraviti revoluciju u društveno-humanističkim znanostima. Aksiologija kao pravac u filozofiji stala je u obranu ljudskog dostojanstva protiv različitih redukcionističkih pokušaja tumačenja čovjeka.

Iz te je perspektive F. Nietzsche tražio mogućnost *prevrednovanja vrednota* osobito onih koje je naviještala i prenosila kršćanska tradicija. Vrijednosni sudovi kršćanske kulture trebaju prevrednovanje, promjenu jer su protivni životu. Krajnji je ideal svojega projekta Nietzsche pronašao u »natčovjeku«. »Natčovjek« će posjedovati ova istinska svojstva i značajke: on će biti uporan, neće se plašiti opasnosti, voljet će zahvate i skokove u nepoznato i neočekivano, neće ostajati na pola puta. On će cijiniti baš ono što su moralisti i najviše osuđivali: sebljublje, sebičnost, uživanje u moći nad drugima. Moć (Macht) koja izlazi iz života postaje za njega kriterij svega. Dobro je stoga sve ono što povećava volju za moć, a zlo sve što tu moć slabi.

²¹ Usp. A. HÄFNER, *Sehnsucht – Affekt und Antrieb*, Freiburg–München 1993.; G. FRANZ – W. HERBERT, *Werte, Bedürfnisse, Handeln. Ansatzpunkte politischer Verhaltenssteuerung*, Frankfurt 1986.

²² Usp. A. H. MASLOW (ed.), *New knowledge in human values*, New York 1959.; A. H. MASLOW, *Religion, values and peak experiences*, New York 1970., XIII.

²³ Usp. P. TILlich, »Ist eine Wissenschaft von den Werten möglich?«, u: *Gesammelte Werke*, Bd. 3, Stuttgart 1965.

²⁴ Usp. ARISTOTEL, *Politika* 1,9.

²⁵ Usp. ARISTOTEL, *Politika* 1,11.

Početak ovog stoljeća M. Scheler je oblikovao nauku o materijalnim vrednotama kao orijentirima ljudskog djelovanja. Intuitivnim se pak zorom dohvaćaju idealne vrednote. Sličnim je putem pošao i N. Hartmann. Carstvo vrednota je carstvo ideja. Cijena je toga bila odvajanje opipljivog svijeta stvarnosti od neopipljivog svijeta vrednota. Svijet (tj. znanost) pripada onome što jest, a vrednote onome što treba biti.

U strahu od »politeizma vrednota« M. Weber²⁶ se zalagao za objektivnost znanstvenih postavki. Postulat slobode vrednota trebao je prema Weberu poslužiti tome da se osigura empiričko-objektivni, tj. pozitivan značaj znanosti koji je ugrožen subjektivnim iskazima i vrednovanjima koje u biti nije moguće znanstveno opravdati. U ime etosa znanosti, Weber se predstavio kao odvjetnik ideala znanstvene objektivnosti.

Potaknuti tim idejama mnogi nakon Webera (čak i ne previše okrenuti od metafizike) govore o vrednotama drže »znakom intelektualno-političke sterilnosti misli, klerikalno intelektualiziranje politike ili apel na konačno vraćanje u srednji vijek« (H. Schelsky). Za neopozitiviste govor o vrednotama predstavlja katastrofu filozofije kao znanosti. Vrijednosne tvrdnje uopće nisu prosudbe (A. J. Ayer), nego psihički stavovi (Ch. L. Stevenson) koji pod znak pitanja stavljaju i samu znanstvenost etike.²⁷

Sve u svemu, iz perspektive filozofije živimo u raskoraku *bitka* i *vrednota*.²⁸ U suvremenoj se raspravi o etici često govori o deskriptivnim i normativnim vrednotama i sudovima, te se distancira od ideje etike kao normativne i objektivne znanosti.²⁹

No, unatoč svim subjektivnim i kulturalnim perspektivama svako vrednovanje nije proizvoljno i samovoljno nego je objektivno povezano s pretpostavkama i ciljevima. Zaboravlja se da je vrednovanje zapravo normativna orijentacija kako bi naš život i naša djelovanja uspjela i bila osmišljena.

2. Kriza ili promjene vrednota

Činjenica je da živimo u vremenu u kojem su poljuljana mjerila vrednovanja.³⁰ Ljestvica vrednota poprima svoje dimenzije kakve u određenom času kome trebaju.

²⁶ Usp. H. ALBERT, E. TOPITSCH (Hrsg.), *Werturteilstreit*, Darmstadt 1971.

²⁷ Usp. R. B. PERRY, *Theories of ethics*, Oxfords 1967., 275.

²⁸ Usp. J. SEARLE, *Theories of ethics – How to drive »ought« from »is«*, Oxford 1967.

²⁹ Usp. M. WHITE, *What is and what ought to be done. An essay on ethics and epistemology*, Oxford 1981., 100.

³⁰ Usp. E. P. HALMAN, L. & R. de MOOR, *The individualizing society: Value change in Europa and North America*, Tilburg University 1994.; P. M. ZULEHNER, H. DENZ, *Wie Europa lebt und glaubt, Religionssoziologie, Europäische Wertestudie*, Düsseldorf 1993.; G. CAPRARO, *I valori degli europei e degli italiani negli anni novanta*, Trento-Bolzano 1995.

Od mnogobrojnih znakova koji su danas prepoznatljivi i koji konotiraju naše doba, svakako treba spomenuti pluralizam i liberalizam, okretanje od piramidalnog (hierarhijskog) modela mišljenja prema okruglom (diskurzivnom), ustajalost struktura, kult tjelesnosti, krizu identiteta i autoriteta. Iza svih ovih duhovnih kretanja stoji misao da su vrednote podložne mijeni i promjeni bilo u smislu preklapanja različitih rangova bilo u smislu pluralizacije.³¹ Različite ideje zahvažaju jedni u druge i vode do različitih predstavi vrednota. Takvo proširenje spektra vrijednosti i gubitak njihove samorazumljivosti izražava se u smanjenju važnosti djelovanja. Vrednote često ne ulaze u proces stvarnog djelovanja. O njima se govori tako dugo dok to ništa ne košta. Tu se još jednom jasno uočava razdvajanje realnosti i ideala. Ideali više nisu primjereni realnosti. Primjetno je to u čestim govorima o temeljnim vrednotama, primjerice, o vrednoti mira. Zašto sofisticirane rasprave na tom području ostaju bez rezultata? Ljudi su opijeni uzvišenim sadržajem riječi MIR i zadovoljavaju se tek samo njezinim izgovaranjem. Svetopisamski rečeno: Govore mir, mir – a mira nema! Svojevrsni strah od doticaja realnosti sprečava ostvarenje ove vrednote.

Smjer promjene vrednota od stvarnih prema čistim, teče i u smjeru individualizma.³² Pojedinaac je u središtu. Socijalne vrijednosti se omalovažavaju, ili su promatrane izvana. Segmentiranje i miksiranje vrednota izazivalo je često proturiječne pokrete koji su u suvremenom društvu primjetni.³³

2.1 Teorije promjene vrednota

Ronald Inglehart³⁴ primjećuje trend nadodavanja (aditiranja) ili zamjene vrednota i to prije svega tako da je u dominaciji materijalnih vrednota uočena svo-

³¹ Usp. H. LACEY, B. SCHWARTZ, »The Formation and Transformation of Values«, u: W. O'DONOHUE, R. F. KITCHENER (ed.), *The Philosophy of Psychology*, London–Thousand Oaks–New Delhi 1996., 319 i sl.; B. SCHWARTZ, »The creation and destruction of values«, u: *American Psychologist* 45 (1990.), 7–15.

³² Usp. R. HEEGER, »Die individualisierende Gesellschaft. Veränderte Wertorientierung in Europa«, u: K. GOLSER, R. HEEGER (Hrsg.), *Moralerziehung im neuen Europa*, Brixen 1996., 13–31.

³³ Čini se da postmoderno svaštarenje nazvano »pluralizam« temeljuje fundamentalistička jednoznačnost. (Usp. W. WELSCH, *Postmoderne Pluralität als ethischer und politischer Wert*, Köln 1988.) S pravom i Hansjürgen Verweyen govori o »nejednakim blizanskim parovima« koji su u suvremenom društvu jednostavno pomiješani. (H. VERWEYEN, *Der Weltkatechismus. Therapie oder Symptom einer kranken Kirche?*, Düsseldorf 1993., 106.)

³⁴ Usp. R. INGLEHART, *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*, Pinceton 1977.; L. NEUHOLD, *Wertwandel und Christentum*, Linz 1988.; I. KOPREK, »Socijalne strukture i moralne norme. Pledoaje za otvoreni moral« u: *Obnovljeni život* 5 (1996.), 597–604.

jevsrna nematerijalistička računica. Primjerice, novac više u radu nije jedina vrednota. Zahtjeva se koncentrirana, smišljena akcija u koju su uključeni materijalni aspekti. Stoga Inglehart zaključuje da zakazivanje vrednota ostaje zamjetnije ako se pozornost ne svraća i na nematerijalne vrijednosti.

Slični su rezultati predočeni u studiji pod naslovom »Values and public policy« koju su Henry J. Aaron, Thomas E. Mann i Timothy Taylor proveli po naredžbi predsjednika Clintona.³⁵ U posljednje se vrijeme u američkom društvu zapaža uska sveza između rasta standarda i promjene vrednota. Spomenuti sociolozi utvrđuju da postoje efekti standarda (the affluence effect) u kojima je moguće zapaziti tri razdoblja ili vrste promjena: 1. čovjekov je standard bio nešto novo i neobično. Tu su očite konzervativne vrijednosti – socijalna veza, spremnost na žrtvu, teški rad, štednja s obzirom na budućnost. 2. Te tradicionalne vrijednosti s vremenom gube na značenju. Ističu se pojedinačeva sloboda i individualne razvojne mogućnosti. 3. U tom je sklopu osjetan strah od gubitka standarda, teški egoizam i raskid sa solidarnošću.³⁶

Gospođa Noelle-Neumann³⁷ istražuje propadanje (ili suspenziju) građansko-ga stila života (kao što su velika vrijednost rada, produktivnost, uvjerenje da se isplate naponi, vjera u napredak, potvrđivanje razlika i konkurencije među ljudima, štedljivost, izbjegavanje kratkoročnog zadovoljstva, respekt pred posjedovanjem, prestiž, konzervativizam da se postignuto zadrži, na neki način i težnja za izobrazbom) te primjećuje da proces ovih promjena u shvaćanju vrednota sili na eskapizam ili pojačanu potragu za ugodom. Često čovjek današnjice pred radom postavlja pitanje što imam od toga? Radu se suprotstavljaju zadovoljstva. Etika žrtve koja je bila spremna služiti radu ili drugim institucijama slabi. Apsolutnost vrednota gubi svaki smisao. S gubitkom apsolutnosti moralnih vrednota, ruku pod ruku, ide i gubitak sigurnosti. Danas nema sigurnih odgovora na pitanje što treba činiti? Govori se o hrabrosti za nepotpuna i privremena rješenja.

Na pozadini analize vremenskog slijeda odgojnog poklada, Helmut Klages³⁸ primjećuje da su u središtu razmišljanja o vrednotama vrednote pojedinca. Time

³⁵ Usp. D. YANKELOVICH, »How changes in the economy are reshaping american values«, u: H. J. AARON...(ed.) *Values and public policy*, Washington 1994., 16–53.

³⁶ Slične tendencije primjećuje i H. Katz. (Usp. H. KATZ, »Weretewandel dieseseits von Religion«, u: *Wort und Antwort* 28 (1987.), 65–72)

³⁷ Usp. E. NOELLE-NEUMANN, *Werden wir alle Proletarier?*, Zürich 1978.; I. KOPREK, »Socijalne strukture i moralne norme. Pledoaje za otvoreni moral« u: *Obnovljeni život* 5 (1996.), 597–604.

³⁸ Usp. H. KLAGES, *Werteorientierungen im Wandel*, Frankfurt 1984.; H. KLAGES, G. FRANZ, W. HERBERT, *Sozialpsychologie der Wohlfahrtsgesellschaft*, Frankfurt 1987.; I. KOPREK, »Socijalne strukture i moralne norme. Pledoaje za otvoreni moral«, u: *Obnovljeni život* 5 (1996.), 597–604.

se stvara novi filter s obzirom na izbor vrednota, ciljeva i načina djelovanja. Prihvaća se ono što doprinosi vlastitom razvitku a za što bi se inače teško odlučili. Vrednote su manipulacijski ovisne o modnim trendovima. Samorazvoj pojedinca u »carpe diem« mentalitetu zapravo znači »prazni hod« koji podržava cinizam i šizofreniju morala. Klages kao primjer toga cinizma i šizofrenije navodi stav današnjeg čovjeka prema pravu i pravnim normama. Pravo se prihvaća ako pojedincu daje pravo – inače se masivno poriče.

Sve u svemu vrednote su usmjerene na sociokulturalni sustav koji sili na promjenu u etici. Iz perspektive tzv. »feminističke etike« sve češće se u prvi plan postavlja vrednota brižnosti, skrbi, »care« koja bi trebala zamijeniti onu pravednosti, »justice«.³⁹

I unatoč egoizmu, u promjeni vrednota čovjek današnjice traži vez prema drugome, zajedništvo.⁴⁰ U tom se sukobljuju i miješaju vrednote liberalizma i komunitarizma.⁴¹ Komunitaristi (M. Sandel, A. MacIntyre, Ch. Taylor, M. Walzer) iz pozicija svoje koncepcije o vrednotama kritiziraju liberaliste (J. Rawls, Amy Gutmann, Charles Larmore). M. Sandel, primjerice, otkriva malignu ontologiju shvaćanja vrednota liberalista te njihovo pogrešno shvaćanje društva i države. MacIntyre drži da se zbog liberalističkih izvoda u životu pojavio mentalitet kolektivnog individualizma nerazdvojno povezan s relativizmom etičkih vrednota. Tako i vrednota tolerancije poprima oblik ravnodušnosti. Ch. Taylor kritizira liberalističko proceduralno mišljenje. Sa strane, pak, liberalizma Amy Gutmann tvrdi da komunitaristi zbog kontekstualnosti vrednota ne mogu poreći argumente i shvaćanja vrednota liberalizma.

To miješanje vrednota na pozadini kulturalnih i društveno-političkih teorija čovjeka današnjice stavlja pred veliku *odgovornost*. Činjenica je da mjesto koje će neka vrednota zauzeti u stanovitoj kulturi i društvu uvelike ovisi o odgoju i obrazovanju što odgoj i obrazovanje čini suodgovornim za moralno-vrijednosno ozračje određenoga vremena i naroda.

³⁹ Usp. C. GILLIGAN, *In a different voice*, Cambridge Mass. 1982. J. RAWLS, *A theory of justice*, Harvard Press 1971.

⁴⁰ Usp. H. LÜBBE, »Kulturelle Wandel im Spiegel der Demoskopie«, u: E. NOELLE-NEUMANN, E. PIEL (Hrsg.), *Eine Generation später. Bundesrepublik Deutschland 1953–1979*, München 1983., 21.

⁴¹ Usp. L. NEUHOLD, »Wertewandel und Solidarität«, u: *Theologisch-praktische Quartalschrift* 3 (1996.), 281–292. Usp. A. HONNETH (Hrsg.), *Kommunitarismus. Eine Debatte über die moralischen Grundlagen moderner Gesellschaft*, Frankfurt–New York 1995.

2.2 Religija i kriza vrednota

Što reći o vrednotama na području religije? Čini se da je kriza tu još očitija i dublja. Činjenica je, naime, da je u današnje vrijeme prepoznatljiva beztemeljna, plutajuća ili mlaka religioznost, religioznost rezervirana za posebna vremena, prije svega u novim religioznim pokretima ili u okviru ideja što jednostavno nazivamo *sekularizam*.

Pojavkom sekularizma oživljuje oblik religije bez konfesionalnih i historijskih odnosa – tzv. »civilna religija«. Religiozne vrednote nisu više potrebne ali i ne smetaju.⁴² One su pomiješane i prazne. Religija se pretvara u pomodarsku, površinsku pojavu.⁴³ Govori se o »odumirućoj socijalnoj moći religioznih institucija«.⁴⁴

Sekularizacija na području religije podupire struju promjene vrednota glede smanjivanja njezine važnosti. Taj je proces prema F. X. Kaufmannu moguće promotriti na četiri razine. 1. Na općoj društvenoj razini sekularizacija znači nedostatak značenja religije; 2. potiskivanje Crkve iz područja društva – politike i gospodarstva; 3. religijske zajednice stupaju u pozadinu; 4. religiozna motivacija i norme gube na praktičnom značenju.⁴⁵

Očito je da se danas religija često mjeri s vrijednošću zabave a ne prema sposobnosti da ponudi stabilnu orijentaciju.⁴⁶ Religiozne se vrednote sljepljuju u koncept samorazvijanja i čovjekova samoostvarenja.⁴⁷ Građanin se služi religijom kada je treba.⁴⁸ Tako se stvara bezlična religioznost bez ičega privlačnoga ili religijske zajednice postaju »birokratski servisi«. Ponor između zastupanih religioznih vrednota i religiozne prakse danas je često dubok. I na području religija danas se često i rado govori o tzv. »čistim vrednotama«.⁴⁹ Tako se i na području religije proširuje nesrazmjer vrednota i prakse.

⁴² Usp. Th. LUCKMANN, *The invisible religion*, London 1967.; J. F. LYOTARD, *Das postmoderne Wissen. Ein Bericht*, Graz 1986., 53.

⁴³ Usp. L. NEUHOLD, *Wertwandel und Christentum*, Linz 1988., 109.

⁴⁴ Usp. H. LÜBBE, *Religion nach der Aufklärung*, Graz 1986., 91.

⁴⁵ Usp. F. X. KAUFMANN, *Kirche begreifen. Analysen und Thesen zur gesellschaftlichen Verfassung des Christentums*, Freiburg 1979., 58.

⁴⁶ Usp. L. NEUHOLD, *Wertwandel und Christentum*, Linz 1988., 83.

⁴⁷ Usp. P. M. ZUHLENER, *Leutereigion. Eine neue Gestalt des Christentums auf dem Weg durch die 80er Jahre*, Wien 1982. Nove se vrijednosti i na području religije pojavljuju kao protest na okorjele strukture. Stoga bi i nova religioznost kao izraz protesta trebala polučiti promjenu. (Usp. F. CAPRA, *Das neue Denken. Aufbruch zum neuen Bewusstsein*, Bern 1987.)

⁴⁸ Usp. J. B. METZ, *Jenseits bürgerlicher Religion. Reden über die Zukunft des Christentums*, München 1980., 112.

⁴⁹ Usp. G. HÖHLER, *Die Kinder der Freiheit. Träume von einer besseren Welt*, Stuttgart 1983., 151 i sl.

3. Crkva u krizi i promjeni vrednota

Crkva je pred sekularizmom, pluralizmom i gubitkom (naročito religioznih) vrednota i sama postala neotporna. Uočeni pluralizam, sekularizam i relativizam vrednota ostaju i za nju opasnost i izazov. Crkva je danas, htjeli mi to ili ne, na razne načine potisnuta na rub.⁵⁰ Podložna je kritici s utemeljenjem da se premalo osvrće na čovjekova očekivanja, da svoja djelovanja i odluke premalo utemeljuje, da je njezin govor zastario, da se previše drži krutih normi, da je prema ljudima autoritarno nepomirljiva, jednostavno: da jedno govori a drugo čini. S druge su strane vrednote koje naviješta izručene konkurenciji kvazi religioznih vrednota koje šire druge skupine u kojima barem početni love-bombing besprijekorno funkcionira. Vrednote koje naviješta Crkva više se ne priznaju radi autoriteta nego su izručene kritici i traže utemeljenje, ne primarno teološko-znanstveno nego praktično – životno.⁵¹

Stoga i teologija ne bi smjela ostati samo na teoretskim konstruktima ili visokoetičkim zahtjevima koje je u stvarnosti nemoguće ostvariti. Ona treba vjerodostojno tj. praktično navješćivati vrednote Evanđelja. Princip subsidijarnosti i solidarnosti o kojima se teološki razmišlja ni unutar Crkve često nije dovoljno djelatno pokazan.⁵² No, i unatoč tomu Crkva mora ukazivati *na* temeljne vrednote i odgajati *za* solidarnost i subsidijarnost, pravdu, mir, razumijevanje, slobodu, snošljivost i truditi se da te vrednote ne ostanu izolirane od stvarnosti i života najprije u njoj samoj a onda i izvan nje.

3.1 Crkva i budućnost krize vrednota

Ovim smo otvorili i razmišljanje o budućnosti krize vrednota gledom i na Crkvu. Sigurno je da čovjek današnjice, kako onaj u Crkvi tako i izvan nje, treba vrednote koje će mu otvoriti budućnost.⁵³ No, dokle god ne naučimo čovjeka da sebe zna pravilno cijeniti i vrednovati, bit će uzalud površinski rješavati sve naše krize.

⁵⁰ Usp. M. KEHL, *Wohin geht die Kirche? Eine Zeitdiagnose*, Freiburg–Basel–Wien 1996., 26–58; usp. također K. GABRIEL, *Christentum zwischen Tradition und Postmoderne*, Freiburg 1992.

⁵¹ Usp. F. X. KAUFMANN, »Zur gesellschaftlichen Verfassung des Christentums heute«, u: L. BERTSCH, F. SCHLÖSSER (Hrsg.), *Kirchliche und nichtkirchliche Religiosität*, Freiburg 1978., 37; K. LEHMANN, *Glauben bezeugen – Gesellschaft gestalten: Reflexionen und Positionen*, Freiburg–Basel–Wien 1993.

⁵² Usp. L. NEUHOLD, *Wertwandel und Christentum*, Linz 1988., 124.

⁵³ Usp. H. RENÖCKL, »Wir brauchen zukunftsfähige Werte«, u: *Kathehetische Blätter* 1995., 719–729.

Ako bi Crkva današnjem čovjeku htjela pomoći, morala bi mnogošta iznova započeti. Ne ulazeći ovdje u svu tu složenu problematiku, uz već rečeno treba svakako istaknuti povratak unutrašnjoj, duhovnoj obnovi kulture i samoga čovjeka i zauzimanje za trajne vrednote.

Svaka korisna obnova i napredak moraju početi iznutra, od *svijesti i savjesti*. Jer u svijetu miješanja relativizma i fanatičnih uvjerenja, moralnost i zauzetost za trajne vrednote ne smije postati suvišna.⁵⁴ Još je uvijek u svemu presudan čovjek sa svojom duhovnom konstantom, u prvom redu sa svojom *slobodom i odgovornošću*.⁵⁵

Trebalo bi veliku, mnogo veću nego do sada, pozornost posvetiti trudu i brizi za čovjeka i za njegovo duhovno ozdravljenje – spasenje. Budućnost Crkve, ljudski gledano, ovisi o tome hoće li njezino moralno naučavanje i vrednovanje biti u ovom vremenu dovoljno proročko i djelatno uvjerljivo da čovjeku današnjice nudeći mu svoje vrijednosti, pruži nadu i osigura spasenje. Jer, kršćanstvo nije asketska religija (budizam), nego terapijska; nije ni moralna (židovstvo), nego mistička religija; kršćanstvo nije ni prvotno religija pisma (islam), nego Duha.⁵⁶ Svijet se neće obnoviti bez prisutnosti Duha.

Živimo u vremenu opasne letargije duha. Svijest o duhovnoj krizi mogla bi biti poticaj na obnovu. Kršćanin je oduvijek bio subjekt paradoksalne dijalektike svojega poslanja: prijanja uz eshatološke vrednote, a zanima se za ovozemne; privlači ga vječno a posvećuje se vremenskom; otvara se nebu a ostaje dijete zemlje.

Mi kršćani prožeti Božjim Duhom ne smijemo zaboraviti na *nadu i radost*. Mi za Boga nismo izdajice ili monstrumi, nego sinovi i kćeri za koje je on sam postao jedan od nas, braća. Tu trebamo razmotriti vrednovanje ljudske osobe, dostojanstva, pravde, mira, brižnosti sve do običnoga ritma našega života. Trebamo ljudskiji ritam življenja – novu kvalitetu vremena i humane vrijednosti. Potrebni

⁵⁴ Usp. Z. BRZEZINSKI, *Izvan kontrole. Globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Zagreb 1994., 200.

⁵⁵ Činjenica je da je moderno doba koje je započelo francuskom revolucijom, stavilo u prvi plan sigurnost tzv. objektivne istine, a subjektivnost prezrelo kao iracionalnu. Neuspjeh najekstremnijih oblika takvog načina političkog razmišljanja, totalitarnog metamita kojeg smo i sami proživljavali tijekom posljednjih desetljeća, zanjihalo je klatno čovjekovih stavova prema vrednotama u suprotnom smjeru: od očaranosti intelektualaca »znanstvenim« marksizmom kao epitomom »objektivne istine« i »spasa«, do sadašnjeg prihvatanja potpuno oprečnog nespudatnog relativizma. Usp. J. RATZINGER, »Le relativisme est aujourd'hui le probleme central de la foi et de la theologie«, u: *La documentation catholique* 1 (1997.), 29–38; usp. također D. WONG, »Relativism«, u: P. Singer (ed.), *A companion to ethics*, Oxford–Cambridge 1993., 442–451.

⁵⁶ Usp. E. BISER, *Hat der Glaube eine Zukunft?*, Düsseldorf 1994.

smo skrbi, priznanja, razumijevanja, opraštanja, strpljivosti. Dobro je ukazati na taj manjak i bijedu u našim međuljudskim odnosima i usmjeravati pogled na Krista – Spasitelja čovjeka. Dokle god u njegovom Duhu i u duhu Evanđelja ne naučimo cijeniti, poštivati i pravilno vrednovati život, sebe, bližnjega i Boga, bit će uzalud površinski rješavati sve naše krize. Na krizu civilizacije treba odgovarati djelatnim zalaganjem za čovjeka, za, kako nas Papa uči, *civilizaciju ljubavi* koja bi trebala biti utemeljena na »općim vrednotama mira, solidarnosti, pravednosti i slobode, koje u Kristu nalaze svoje puno ostvarenje.«⁵⁷

Summary

MODERN MAN AND THE CRISIS OF VALUES

It is true that the man of today has ceased to consider himself within the complex of permanent values or on a background larger than himself. He is – according to philosophers – experiencing not only a crisis of metaphysics, but also a crisis of values and of the good. »Basic values«, as a matter of fact, are fundamentally undergoing a »collapse« or a »change«. The author observes that segmentation and mixing of values are taking place, both within contemporary society and in the field of religiosity. It is a fact that today religiosity tends to manifest itself in an indefinite, floating, indifferent way, religiosity appropriate to extraordinary times, primarily manifested through new religious movements or within the frame of ideas we simply describe as secularism. With this as background the author discerns an echo of this crisis and change of values, in the Church as well. Disregarding the details of this extremely complicated theme, as remedy against the crisis of values the author suggests a return to inner, spiritual renewal of culture and man himself.

Keywords: *values, basic values, crisis of value, changes of values, religion, secularism, culture, Church.*

⁵⁷ IVAN PAVAO II., *Tertio millennio adveniente*, 52.